

Дорофеева Саргылана Витальевна,

учитель начальных классов

МБОУ «Мар-Кюельская СОШ»

Сунтарский улус.

Тема : « Ньургуну харыстыабын!» Экологической проект

Айылҕа -Сир дойдун ийэтэ буолар. Бэрээдэктээх киһи ийэтин харыстыыр уонна таптыыр.

Тон буору тобулан

Силиһин тардынар,

Күн диэки дьулуһан

Саас эрдэ көбөрөр

Бу Иннокентий Артамонов тылларыгар суруллубут ырыаҕа Сахабыт сирин биир саамай кэрэ,хорсун сибэккитэ ньургуну туһунан ыланар. Сахабыт сирин уһун кыһына бүтээтин саас эрдэ тахсыбыт ньургуннар дьон-сэргэ айылҕаҕа тахсан аһара үргүүлэр.Онон ньургуну кэнники кэмгэ олус аһыаата. Ол иһин биһиги тулалыыр эйгэбитин харыстаан ,түөн саҕаны да онорор туһалаабын өйдөөн бу проеггы онордубут.

"Ньургуну харыстыабын!" диэн проект сыала:

- ньургуну харыстааһынга болҕомто тарды

Соруктара :

- ньургуну туһунан билии, үөрэтии.
- ньургуну харыстааһын туһунан агитация ытыты.

1. Ньургуну туһунан

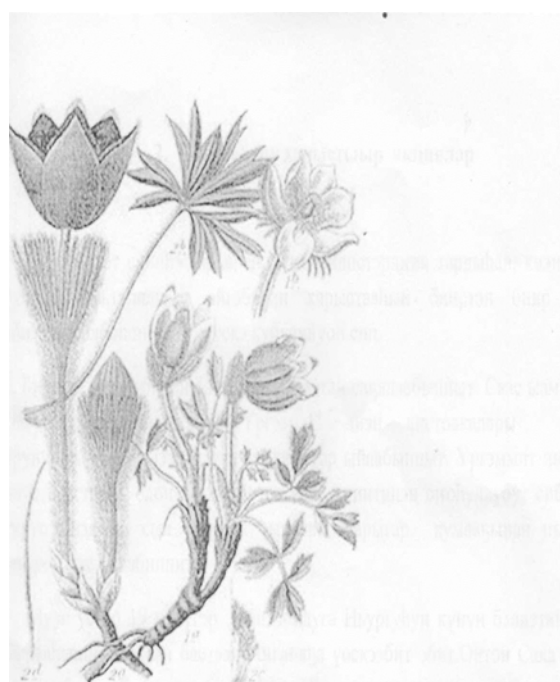
Саас эрдэ сибэккилэнэр үүнээйини эрдэ ситэр диэн ааттыллар.Манньык хорсун үүнээйи ыркый ойуурга да,аһаҕас хонууга да үүнэр. Сылааска улаханньык наадыйбат.Онон хаар ситэ уулла да илигинэ ситэн силигилээн барар.Баччаларга биир да мас ,сэппэрээк сэбирдэҕэ арылла илик кэмэ буолан ойуур өссө да сырдык турар. Буора олус сииктээх. Эрдэ ситэр үүнээйи сырдыкка, ууга наһаа наадыйар буолан, бу кэмгэ улаханньык абыранар.

Манньык от аһын ууруна сытар " хасааһыттан" ылар."Хасааһа" диэн суп-суон силиһэ, эбэтэр луукайката буолар.Манна аһа өссө былырыннаттан мунһулан кыһыны быһа сыппыт.

Википедия быһаарытынан,саас эрдэ үүнэр сибэккилэри подснежник,ньургуну диэн ааттыллар эбит. Мать и мачеха,сылгы ньургунуна,мүөттээх сибэкки,чистяк, утутар от уо.д.а.

Саха сиригэр ньургуну диэн прострел эбэтэр сон -трава диэн сибэккени ааттыллар. Ньургуну -саас эрдэ,ыам ыйын ортотуттан, тон буору тобулан үүнэр,хаар анныттан аан бастакынан тахсар дьикти сибэкки.Алааска,халдыаайы быарыгар үүнэр.

Ботаническая иллюстрация Якоба Штурма из книги «Deutschlands Flora in Abbildungen», 1796

Бу үүнээйи 7—15 см үрдүктээх.Силиһэ модьу. Биир сиртэн тахсар сарайбыт түүнү санатар сэбирдэхтээх.Сибэккитэ биэс эминньэхтээх.Бастаан колокольчик курдук буолар онтон сулус курдук аһыллар.Ортотугар араҕас тычинкалардаах.Саха сиригэр ньургуһун икки араастаах. Бүлүү өрүс сүннүгэр чэрэниилэ күөх өннөөх үүнэр, илинни улуустарга- саһархай. Ньургуһун сизэмэнэн тарҕанар, түөрэн ылан олордору сөбүлээбэт.

Бу олус кэрэ, « Кыһыл кинигэ» кирибит сибэкки. Ньургуһун- учугэй эмчит.Сибэккитин эмин дьайыыта куустээх буолан сэрэнэн туттуллуохтаах.Хомуйан көөнньөһүк онорон, араас дьарҕа ыарыытыгар ,ревматизмга туттуллара.

Сунтаар улуухугар , Маар Күөлгэ ньургуһун чугасты Бэс Чагдаҕа үүнэр.Бөһүөлөктэн чугас буолан дьон-сэргэ саас айы айылҕаҕа тахсан бу олус кэрэ сибэккитин элбэхтик үргүүлэр. Чагда сирэ -уота элбэх киһи сылдьан тэпсиллэр.Сорох ыал тутуу маһын кэрдибиттэр.Оскуола выпускниктарыгар тиһэх чуораанна ньургуһун букета бэлэхтиир үгэс баар. Онон кэнники кэмнэ ньургуһун сибэкки биллэрдик аһыйаабыт.

2. Ньургуһуну харыстыыр акциялар

Биир от силиһэ тарҕанан, атын силистэрдийин тардыһан, киэн ходуһа буоларыны,тулалыыр эйгэбитин харыстааһын бииртэн биир киһи эбиллэн,холбоһон улуу күүскэ кубулуйуон сөп.

Биһиги бу үлэбитин бастакы кылаасан саҕалаабыппыт. Саас ыам ыйыгар "Ньургуһуну харыстаан!", "Үргэмэ!" диэн листовкалары бэйэбит уруһуйдаан бөһүөлөкпит уулуссаларыгар ыйаабыппыт. Үргэммит ньургуһун олус түргэнник өлөн хаалар,онтон бэйэ илиитинэн оноһуллубут сибэкки өр туруо диэн ол сыл оскуола выпускниктарыгар кумааһынан ньургуһун онорон бэлэхтээбиппит.

Муус устар 19 күнүгэр аан дойдуга Ньургуһун күнүн бэлиэтииллэр.Бу бырааһыннык аан бастаан Англияҕа үөскээбит эбит.Онтон Саха сиригэр ыам ыйып 18 күнүгэр буолар. Бу күнгэ аналлаах иккис кылааска "Ньургуһуннар" диэн фотовыставка тэрийбиппит. Сыроватский С.,Яковлева А., Долгунова В., Саввинов М. улэлэрэ республиканскай конкурса кыттыбыттара. Саввинов Марат " Подснежники проснулись" диэн үлэтэ иккис миэтэ буолан Дипломунан бэлиэтэммитэ.

Быйыл ньургуһун туһунан номохтору көрдөөтүбүт, остуоруйалары айан бэйэбит кинигэ онорон таһаардыбыт.Оскуола оҕолоругар өйдөтөр үлэ ыытабыт.Ыам ыйын ортотуттан Бэс Чагдаҕа баран кэтээн көрүүнү ыытабыт. Күһүн айы бөх хомуйааһыныгар субботникка кыттабыт.

Учууталбыт салайыытынан "Виндос лайф " программанан видеофильм онорон оҕолорго көрдөрбүппүт,ватсап көмөтүнэн тарҕаппыппыт.

3.Түмүк

Сахаларга ньургуһун алгыһа диэн баар буолар эбит. Билигин дьон ньургуһуну көрдөбүнэ наар үргүү сатыыр. Оннук буолуо суохтаах эбит. Ньургуһуну үргээбэккэ эрэ үүнэн турарын кэрэхсээн көрөн үөрэр, астынар буоллаххына, ньургуһун эйиэхэ эмиэ үтүөнү баҕарар, таптала бэлэхтиир эбит. Ол иһин былыр былыргыттан сахаларга ньургуһунна сүгүрүүүү, ытыктааһын, таптал баар.

Бу үлэбит түмүгүнэн биһиги ньургуһун туһунан элбэҕи билибит.Төрөөбүт айылҕабыт айгыраабатын туһугар кыра да көмөнү онордубут. Бука бары биһиги ынырыбытын өйүүргүтүгэр ынырабыт .

Кэрэ көстүүллээх сибэккитин харыстаа!

Ньургуһуну үргэмэ, хараххынан хайгыы көрө-сөҕө сырыт!

4.Туттуллубут литература

1. Википедия
- 2.Плешаков А.А.Тулалыыр эйгэ.2 кылаас.М.,Просвещение 2012.
3. Плешаков А.А.Тулалыыр эйгэ.3 кылаас.М.,Просвещение 2012.
- 4.Г. Иванова-Айтыына.Дойдум эмтээ-х үүнээйилэрэ. Дьокуускай.Бичик.2015.
- 5.Попов Р.Д. О природе Якутии. Якутск. 1990.

6.Сюзан Крейт .Күөх тыын. Дьокуускай.Бичик.1995.

7. Винокуров В.П. Материалы Красной книги Якутии.Якутск. 1994.

5.Сыһарыта

Ньургунун туһунан номох

Былыр -былыр сир -дойду бары хаарынан бүрүллэн,тыынар-тыыннаах өссө үөскүү илигинэ Хаар кыырааҕа сибэкки буолан Сири сылытыан баҕарбыт. Онтон ыла Сир сылыһан Олох үөскээн барбыта үһү.

На Руси существовала легенда, что однажды Зима-старуха со своими спутниками Стужей и Ветром решила не пускать на землю Весну. Все цветы испугались ее угроз, кроме подснежника, который выпрямил свой стебелек и смог выбраться из под снежного покрывала. Увидело Солнце его лепестки и согрело землю теплом, открыв дорогу Весне...

Ньургунун туһунан бэйэбит айабыт

Ньургунун хайдах баар буолбутай?

Былыр-былыр биир тулаайах кыыс олохтоо үһү. Кинини биир баай атаҕастыыр эбит. Кыһын буолбут. Кыыс эрэйдээҕи ол баай күн аайы күөлтөн уу баһан тахсарыгар соруйар эбит. Толору ыаҕастаах ууну кыайбакка кыысчаан ытыы-ытыы аҕалар эбит. Тулаайах кыысчаан хараҕын уута хаары дьөлө түһэр. Кыһыны ойуур кыыллара, мастар-талахтар эрэ аһыналлар, хайдах көмөлөһөр туһунан толкуйдуулар. Кыысчааны үөрэрин, кини күлэрин көрүөхтэрин баҕараллар. Уонна кыысчаан хараҕын уута түспүт сириттэн сибэкки үүннэрэргэ быһаараллар. Саас кэлэр. Харах уута түспүт сириттэн үчүгэйкээн баҕайы күөх өннөөх сибэкки үүнэн тахсыбыт. Тулаайах кыыс ол сибэккени көрөн үөрэн күлэр. Онтон ыла бу бастакы сибэккени көрдөбүнэ дьон-сэргэ эмиэ үөрэр-көтөр эбит.

Федорова Наташа

Ньургунун-маннайгы сибэкки

Арай биридэ саас ньургунун тыллыбыт. Аттыгар баар кыыллар, көтөрдөр, үөннэр - көйүүрдэр бары кинини көрөн наһаа үөрэллэр эбит.

Ол үүнэн турдаҕына абааһы кыһа тууран илдьэ барбыт. Кини Аан дойдуга баар бары кэрэни абааһы көрөр эбит. Илдьэн ньургунуну ким да көрөн үөрбэтин, астымматын диэн килиэккэҕэ хаайан кэбиспит. Ньургунун эрэйдээх олус куттаммыт, хайдах сырдыкка тахсыан билбэккэ ытыы олохтооҕуна чыычаах көтөн кэлбит. Сибэкки чыычаахтан кинини быһыһырыгар көрдөспүт. Үтүө санаалаах чыычаах ньургунуну көрөн олус аһыммыт уонна илдьэ барбыт. Абааһы кыһа ону көрөн кыйаханан сырсыбыт да кыайан сиппэтэх. Абалаах хаһыта ыраахха дылы иһиллэн хаалбыт. Оттон ньургунун билигин даҕаны саас ахсын дьон хараҕын үөрдэн, тон буору тобулан уунэн тахсар маннайгы сибэкки буолар.

Емельянова Даяна.

Ньургунун

Хотугу Муустаах байҕалга Тымныы оҕонньор сиэнинээн Хаарчааналыын олохтооттар үһү.

Сана дьыл үүнэр түүнүгэр кинилэр тыа кыылларыгар ыалдьыттаабыттар. Кыра тиинчээн Хаарчаанаттан ыйыппыт: «Эн сайын диэн кэрэ кэм баарын билэбин дуо?» Хаарчаана сайыны билбэт эбит. Онуоха кыылчааннар былдьаһа-былдьаһа сайын кэрэтин туһунан кэпсээбиттэр. Хаарчаана аһара сайыны көрүүн баҕарбыт уонна сайыны күүтэ кыылчааннарга хаалбыт.

Саас буолбут. Кыылчааннар үөрэллэр-көтөллөр, оттон Хаарчаана санаата туһэрэ элбээбит. Ону саһылчаан ыйыппытын эппиэттээбит: «Мин күн уотуттан куттанабын. Күн күүстээх сарданаларыттан мин ууллабын, түргэнник дьиилиһикпин. Кэрэ сайыны үйэбэр көрбөт эбиһин.» Ытыы -ытыы бара турбут. Арай кини хараҕын уута түспүт сириттэн кэрэ бэйэлээх сибэккилэр үүнэн тахсыбыттар. Ону кыыллар көрөн сөхпүттэр. Бу кэрэ сибэккилэри ньургунуннар диэн ааттаабыттар.

Онтон ыла саас аайы харалдык таҕыста да, ньургунуннар үүнэр буолбуттар.

Долгунова Валя.

Ньургуһун

Арай биирдэ олорбуттар сибэккилэр. Кинилэр араас өгнөөхтөр эбит. Күөх хонууга бары оонньоон тахсаллар. Арай кэрэчээн Ньургуһун эрэ итиини тулуйбат буолан күлүк сиргэ саһан олорор эбит. Сибэккилэр ону сөбүлээбэт эбиттэр. Ньургуһун ол иһин сир анныгар саһар буолбут уонна саас эрдэ тахсан оонньоур эбит. Сайын буолла да саһар идэлэммит.

Саввинов Марат

Ньургуһун туһунан остуоруйа

Былыр-былыр оҕонньордоох эмээхсин соҕотох кыыстаахтар эбит. Кини олус кыраһыабай уонна үчүгэй майгылаах эбит. Кыыстара Ньургуһун диэн ааттааба. Улаатан кэргэн тахсар кэмэ кэлбит. Бэйэтин курдук дьаданы уолу таптаабыт. Онуоха дьонноро биир саас улахан баай киһи уолугар кэргэн биэрэргэ кэпсэппиттэр. Кыыс ону сөбүлээбэккэ түүн дьэтиттэн баран хаалбыт. Сирдээн тимирбитэ да, халлааннаан көппүтэ да биллибэтэх. Арай дьон кэпсириинэн саас аайы ол кыыс хаампыт сиринэн сибэкки үүнэр дииллэр. Ол сибэккини Ньургуһун диэн ааттаабыттар.

Сыроватскай Сайдам.

